

Aan: de Leden van de commissie Cultuur en Welzijn van
Provinciale Staten van de provincie Drenthe
Postbus 122
9400 AC ASSEN

Assen, 20 mei 2008
Ons kenmerk: 08.009/32000118.04/JD/EL/HL
Behandeld door: drs. E. Lange (0592) 365943
Onderwerp: aanbieding onderzoeksrapport 'Senioreneconomie'

Geachte commissieleden,

Met genoegen bieden wij u aan het onderzoeksrapport 'Senioreneconomie; een eerste verkenning binnen en buiten Drenthe'.

Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van het onderzoeksprogramma 2007 en 2008 in opdracht van Provinciale Staten.

We hopen dat de resultaten van het onderzoek u kunnen ondersteunen bij de verdere vormgeving en inhoud van uw beleid.

Hoogachtend,
Bestuurscommissie Onderzoek Cultuur, Welzijn en Zorg

prof. dr. J. van Dijk
voorzitter

drs. E. Lange,
beleidsonderzoeker

i.a.a. Gedeputeerde Staten

Begeleidingsbrief

Naam en titel onderzoek

Senioreneconomie;
een eerste verkenning binnen en buiten Drenthe

Inhoudelijke opdrachtgever

Statencommissie Cultuur en Welzijn van Provinciale Staten
van Drenthe

Aanleiding/onderzoeksvraag/relatie met beleid

Het thema "Senioreneconomie" is verschillende keren aan de orde geweest tijdens vergaderingen van (de Commissie CW van) Provinciale Staten. Ondanks dat, maakt het onderwerp geen expliciet deel uit van het provinciaal beleid. Daarom heeft de Statencommissie CW gevraagd om een verkennend onderzoek uit te voeren naar senioreneconomie binnen en buiten Drenthe. De uitkomsten bieden Provinciale Staten mogelijkheden voor het vervullen van haar kaderstellende rol bij het provinciaal beleid.

Gegevensverzameling

Bronnenonderzoek vormde de basis voor het eerste deel van het rapport (H 1 t/m 5). De aanvullende vragen in het tweede deel (H 6) zijn beantwoord met behulp van het Drents Panel. Dit is een representatieve steekproef van meer dan 1500 Drentse inwoners.

Conclusie(s)

Binnen een grote diversiteit aan deelterreinen zijn senioren als consument (van goederen en diensten) en als producent (van bijvoorbeeld kennis en vakmanschap) te onderscheiden. Benutting van kansen vraagt om innovatieve ontwikkelingen en facilitering van senioren. Veel tot op heden uitgevoerde initiatieven -zowel in Drenthe, Nederland als daarbuiten- ontstijgen niet het lokale niveau. Bij deze initiatieven worden senioren bekeken als consument en slechts zelden in de rol van producent.

Senioren zijn tevreden over hun vrijetijdsbesteding. Een relatief groot deel had langer willen doorwerken als die mogelijkheid er was. Jongeren verwachten dezelfde dingen te gaan doen zodra ze senior zijn als de huidige groep senioren nu doet. Vakantie, uitgaan, sociale contacten en vrijwilligerswerk scoren daarbij het hoogst.

Nadere informatie is in te winnen bij:

drs. E. Lange

08.011/32000118.04

Senioreneconomie

Een eerste verkenning binnen en buiten Drenthe

Colofon:

Onderzoek en rapportage: drs. E. Lange
drs. J. Schonewille

Met medewerking van: H. Plat-Lieben

Uitgave: Provincie Drenthe
Bestuurscommissie OCWZ
Postbus 122
9400 AC Assen

Kenmerk: 07.098/32000118.04/EL/JS/HL

Datum: april 2008

Auteursrecht voorbehouden.

© Copyright 2007, Bestuurscommissie OCWZ

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij de Bestuurscommissie Onderzoek Cultuur, Welzijn en Zorg van de provincie Drenthe. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. Vermenigvuldiging en/of publicatie in een andere vorm dan deze uitgave is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de Bestuurscommissie OCWZ.

Inhoud

	pagina
1. Inleiding	5
2. Senioreneconomie: waar hebben we het over	7
2.1 Inleiding	7
2.2 Wat zijn senioren?	7
2.3 Wat is senioreneconomie?	9
2.4 Conclusie	
3. De verschillende terreinen van senioreneconomie	11
3.1 Inleiding	11
3.2 Samenvatting en conclusies	13
4. Initiatieven in Nederland en onze buurlanden	15
4.1 Inleiding	15
4.2 Initiatieven in Nederland	15
4.3 Voorbeelden van andere provincies	17
4.4 Senioreneconomie in onze buurlanden	18
5. Senioreneconomie en Drenthe	23
5.1 Drentenieren	23
5.2 Rol provincie Drenthe	24
5.3 Overige initiatieven in Drenthe	25
5.4 Conclusie	27
6. Senioren in Drenthe en hun tijdsbesteding	29
6.1 Inleiding	29
6.2 Uitkomsten van het Drents Panel	29
6.3 Conclusies	36
Literatuurlijst	37
Bijlagen	39

1. Inleiding

Het thema 'senioreneconomie' is verschillende keren aan de orde gekomen tijdens vergaderingen van Provinciale Staten van Drenthe en van de Statencommissie Cultuur en Welzijn. Het thema maakt echter niet concreet deel uit van het huidige provinciaal beleid en ook niet in het komende beleid, zoals dat is weergegeven in het Collegeprogramma 2007-2011 *Kiezen voor de kracht van Drenthe. Ambitieuw, dynamisch en sociaal*. Wel komen daarin onderdelen van 'senioreneconomie' naar voren, zoals recreatie, zorgtoerisme en zorgeconomie. Deze onderdelen worden kansrijke sectoren genoemd en direct gerelateerd aan de demografische ontwikkelingen in de provincie Drenthe.

In Drenthe zijn in 2005 en 2007 symposia georganiseerd rond senioreneconomie (Grijs Goud), waarin de provincie Drenthe participeerde. In het voorjaar van 2008 zal nog een derde symposium volgen.

Tijdens het overleg in september 2007 tussen de klankbordgroep OCWZ vanuit de Statencommissie CW en de Bestuurscommissie OCWZ is besloten een verkennend onderzoek te doen naar het thema senioreneconomie. Deze verkennende studie, in eerste instantie, resulterend in hoofdstuk 1 t/m 5 van dit rapport is op 19 december 2007 besproken met de Klankbordgroep van het Onderzoeksbureau. Op basis van de bevindingen zijn door de Statenleden van deze klankbordgroep aanvullende vragen geformuleerd. Deze vragen zijn vervolgens uitgewerkt en voorgelegd aan het Drents Panel. In hoofdstuk 6 zijn de uitkomsten hiervan weergegeven.

Het onderzoek moet Provinciale Staten relevante informatie geven op de vraag: "willen we ons als provincie profileren op de senioreneconomie?" en zo ja: "op welke terreinen?". Deze informatie biedt Provinciale Staten de mogelijkheid om hun kaderstellende rol te vervullen bij het provinciaal beleid.

Vraagstellingen

Het onderzoek moet antwoord geven op de volgende vragen:

1. wat wordt verstaan onder senioreneconomie? (hoofdstuk 2)
2. welke terreinen worden hierin onderscheiden? (hoofdstuk 3)
3. welke initiatieven worden er in Nederland en in onze buurlanden ondernomen op de verschillende terreinen van senioreneconomie? (hoofdstuk 4)
4. wat gebeurt er op dit gebied in Drenthe en welke rol speelt de provincie daarbij? (hoofdstuk 5)
5. waar liggen kansen in Drenthe? (hoofdstuk 6)
6. welke ideeën en activiteiten leven er onder de Drentse senioren? (hoofdstuk 6)

Leeswijzer

De eerste vier vragen (t/m hoofdstuk 5) zijn beantwoord door middel van literatuurstudie. Hierbij zijn primaire en secundaire publicaties geraadpleegd. De bevindingen vormden de input voor het tweede deel van het onderzoek: “waar liggen de kansen in Drenthe?”; “welke ideeën en activiteiten leven er onder de Drentse senioren en wat is hun mening daarover?”; de antwoorden op de onderzoeksvragen 5 en 6. Voor de beantwoording hiervan is het Drents Panel geraadpleegd.

Senioreneconomie is een paraplubegrip. In hoofdstuk 2 wordt daarom eerst het begrip senioreneconomie gekaderd. In hoofdstuk 3 worden de terreinen, waarop senioreneconomie zich afspeelt, beschreven. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 een indruk gegeven van de initiatieven die zich op dit gebied in Nederland en het buitenland afspelen. In het vijfde hoofdstuk wordt dichterbij huis gebleven en worden de Drentse initiatieven onder de loep genomen.

Op basis van de bevindingen van deze eerste vijf hoofdstukken heeft de klankbordcommissie van het Onderzoeksbureau CWZ aanvullende vragen gesteld. Deze zijn vervolgens aan het Drents Panel voorgelegd¹. De uitkomsten hiervan worden besproken in hoofdstuk 6.

---

¹ Zie bijlage 3 voor meer informatie over het Drents Panel.

2. Senioreneconomie: waar hebben we het over?

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk begint met een nadere beschrijving van de groep senioren. Omdat dit een grote groep is, met veel verschillende kenmerken, maken we een onderscheid op basis van de kenmerken leeftijd, de mate van zelfredzaamheid en leefstijl. Vervolgens geven we aan wat we in deze notitie verstaan onder het paraplubegrip senioreneconomie.

2.2 Wat zijn senioren?

Met senioren bedoelen we over het algemeen de groep 55+-ers. Binnen die grote groep valt onderscheid te maken op basis van leeftijd, maar vooral op basis van zelfredzaamheid en leefstijl. Dat zijn kenmerken waarmee iets te zeggen valt over de kansen en mogelijkheden van senioren om actief aan de samenleving deel te nemen. Hierbij moet worden opgemerkt dat de grenzen van deze groepen enigszins arbitrair zijn. Door de pluriformiteit van de groep senioren had ook voor een andere indeling kunnen worden gekozen.

De generatie-theorie van Becker (1992) gebruikt leeftijd als onderscheidend kenmerk. De gedachte is dat bepaalde gebeurtenissen uit de jeugd bepalend zijn voor de vorming van collectief gedeelde waarden. De groep 55+-ers van nu is dan in te delen in drie groepen;

- De groep die geboren is voor 1930 en is opgegroeid in de crisisjaren. Het is de groep 'oudere senioren' met een sobere leefstijl en relatief laag opgeleid.
- De groep die tijdens de Tweede Wereldoorlog en het begin van de wederopbouw zijn opgegroeid; een groep die wat ambitieuzer is en gevoelig voor sociale status.
- De groep die wel de babyboomers of protestgeneratie genoemd worden, geboren net na de Tweede Wereldoorlog en opgegroeid zijn in de welvaartsperiode van eind jaren vijftig – jaren zestig van de vorige eeuw. Dit is een grote en diverse groep; naar verhouding goed opgeleid, gericht op zelfontplooiing, individuele vrijheid, politiek engagement, gelijkheid van macht in inkomen.

Tabel 2.1 Aantal inwoners Nederland en Drenthe per leeftijdscategorie, absoluut en procentueel

Leeftijd	Drenthe <i>absoluut</i>	Nederland	Drenthe <i>relatief</i>	Nederland
0 - 29 jaar	163.080	5.912.615	33,5%	36,1%
30 - 54 jaar	176.155	6.041.445	36,2%	36,9%
55 - 74 jaar	110.318	3.328.037	22,7%	20,3%
75 jaar en ouder	36.644	1.075.895	7,5%	6,6%
Totaal	486.197	16.357.992	100,0%	100,0%

Bron: CBS/Statline

In tabel 2.1 is het aantal inwoners van Nederland en Drenthe per leeftijdscategorie weergegeven. In deze tabel is te zien dat in Drenthe in totaal iets minder dan 150.000 senioren wonen. Dit is ruim 30% van het totaal. Landelijk ligt dit percentage meer dan 3%-punt lager. Dit extra aandeel senioren in Drenthe geldt voor zowel de jongere groep senioren (55 - 74 jaar) als de oudste groep (75 jaar en ouder).

Leeftijd: de generatie waartoe men behoort, zegt als onderscheidend criterium niet alles. Fysieke, sociale en financiële redzaamheid zijn eveneens belangrijk om verschillende groepen senioren te onderscheiden, met name waar het gaat om de mate van zelfstandig kunnen functioneren.

Dan gaat het om:

- Senioren die gezond en vitaal zijn, waarvan de kinderen uit huis zijn, die veel vrije tijd en een grote actieradius hebben
- Senioren die te maken hebben met enige gezondheidsproblemen, maar die zich met wat hulp nog prima kunnen redden
- Senioren die zorg en ondersteuning nodig hebben, waarbij het sociale netwerk afneemt als gevolg van verlies van partner en naasten en die sterk verminderd mobiel zijn.

(Themacommissie Ouderenbeleid 2005)²

Ten slotte valt een onderscheid te maken in leefstijlen van senioren, waarbij mentaliteit en instelling een belangrijke rol spelen. Vier leefstijlen van senioren zijn te onderscheiden langs twee dimensies: de oriëntatie op de maatschappij of juist op het eigen leven respectievelijk het welvaartsniveau en de mate waarin men zich conformeert. (VWS, 2005)³

De 4 leefstijlen zijn:

- De mentor is welvarend, zet deels zijn actieve, werkende leven voort na het pensioen; zet zich in voor de maatschappij met zelfgekozen doelen en eigen middelen. Dit zijn grotendeels senioren met een hogere opleiding, slecht 9% van de senioren behoort hiertoe
- De recreant is ook welvarend, maar gericht op een ontspannen oude dag en vindt de

² Themacommissie Ouderenbeleid. Rapport themacommissie ouderenbeleid nr. 5. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, 29 549.

³ VWS, Ouderenbeleid in het perspectief van de vergrijzing, Den Haag, 2005.

sociale omgeving daarbij minder van belang.

- De vrijwilliger is gericht op de behoeften van anderen binnen de eigen omgeving. Recreant en vrijwilliger nemen, wat betreft inkomen, opleiding, eigen woningbezit en vermogen een middenpositie in. Elke groep wordt geschat op 25% van de senioren
- De verzorgde is afhankelijk van sociale voorzieningen; is niet in staat geweest zelf vermogen op te bouwen; woont vaak alleen. Op dit moment wordt die groep geschat op 38%

2.3 Wat is senioreneconomie?

Onder senioreneconomie verstaan we het ontwikkelen van economische activiteiten die direct of indirect een relatie hebben met ouder worden. Daarmee onderscheidt het zich van seniorenbeleid, waar het meer gaat om beleidsmatig inspelen op de gevolgen van de groeiende groep senioren, bijvoorbeeld door de ontwikkeling van zorgcentra en voorzieningen die 'ouderenproof' zijn te stimuleren.

In toenemende mate wordt het grotere aandeel senioren in onze samenleving niet als een probleem gezien, maar wordt gekeken naar de positieve kanten en de kansen ervan.

Senioren zijn mensen met vrije tijd. Daarin kunnen ze reizen, recreëren en consumeren. Ze hebben veel levenservaring, waarin ze jongeren kunnen laten delen. Ze hebben tijd en deskundigheid om allerlei vrijwilligerswerk te doen. En zelfs als ze behoefte hebben aan extra zorg of hulpmiddelen zitten daar de positieve kanten aan: de producten en diensten moeten geleverd worden. Dat levert werkgelegenheid op. Bovendien: de groei van de groep senioren stimuleert innovaties om het ouder worden dragelijker te maken, ervoor te zorgen dat mensen minder snel een beroep hoeven te doen op (dure) zorg, mensen langer zelfstandig te laten functioneren.

Senioren zijn daarmee interessant als consument van allerlei goederen en diensten; maar ook als producent van kennis en vakmanschap.

2.4 Conclusie

Vanuit het perspectief senioreneconomie zijn de kenmerken leeftijd, de mate van zelfredzaamheid en leefstijl interessant. Met behulp van deze kenmerken valt iets te zeggen over de kansen en mogelijkheden van senioren om actief aan de samenleving deel te nemen en over de wensen en behoeften van senioren om een zo prettig mogelijk leven te hebben. Senioren zijn daarin te onderscheiden als consument en als producent.

3. De verschillende terreinen van senioreneconomie

3.1 Inleiding

Ouder worden biedt op allerlei terreinen kansen voor economische activiteiten die welvaart en werkgelegenheid kunnen vergroten. In 2005 heeft de Tweede Kamer een themacommissie seniorenbeleid ingesteld. Deze commissie heeft rond 4 beleidsterreinen - wonen en woonomgeving, welzijn, zorg en gezondheid en werk en inkomen – aanbevelingen gedaan. Ze heeft hierbij onder meer gebruik gemaakt van adviezen van de VROM-raad, de SER, de gezondheidsraad en de RMO. In dit hoofdstuk geven we een korte beschrijving van de vier beleidsterreinen. Vervolgens geven we aan welke betekenis ieder terrein heeft voor de senior als consument of als producent.

a. Wonen en woonomgeving

De maatschappelijke trend is dat mensen zo lang mogelijk wonen in zelfstandige woonvormen. Wat betreft woonwensen en woonvoorkeuren is er een duidelijk verschil te constateren tussen generaties senioren. De vooroorlogse en de stille generatie vindt het sociale verband binnen de familie en de lokale gemeenschap belangrijk. Zij willen het liefst in de eigen vertrouwde omgeving blijven wonen. De babyboomers of protestgeneratie kiest meer voor sociale diversiteit en vindt de kwaliteit van een bepaalde woonomgeving belangrijk. De VROM-raad⁴ concludeert dan ook in haar rapportage aan de Tweede Kamer dat er een stijgende vraag zal komen naar zeer diverse woonvormen en aan combinaties van verschillende vormen en gradaties van wonen, zorg, hulp en ondersteuning. Door moderne technologie (domotica) binnen de woning en in de woonomgeving kunnen mensen langer zelfstandig blijven wonen. Ontwikkelingen op dit terrein bieden kansen voor innovatieve oplossingen en voor werkgelegenheid. Met name de groeiende groep kapitaalkrachtige senioren zal hogere eisen stellen aan wonen en woonvormen in combinatie met zorg. Dit biedt mogelijkheden voor samenwerking tussen publieke en private investeerders.

b. Welzijn.

Welzijn en welbevinden zijn op te vatten als de basis voor kwaliteit van leven volgens de Themacommissie Ouderenbeleid. Twee belangrijke componenten van welbevinden zijn mobiliteit en participatie. (Welzijns)voorzieningen, zoals openbaar vervoer, winkels en andere diensten in de buurt, ontmoetingsplekken en rustplekken, kunnen helpen de zelfstandigheid van senioren te bevorderen en te behouden. Ook goed en efficiënt streekvervoer en doelgroepenvervoer kan zelfstandig functioneren van senioren bevorderen.

---

⁴ VROM-raad, Oude bomen? Advies over ouderenbeleid en wonen – Den Haag: VROM-raad 2005.

De themacommissie Ouderenbeleid stelt dat welbevinden, de beleving van welzijn, een gunstig effect heeft op de gezondheid waardoor bespaard kan worden in de zorgkosten.

Een goede sociale infrastructuur is van belang; ze biedt senioren de mogelijkheid voor participatie; om sociale relaties aan te gaan en daarmee eenzaamheid tegen te gaan.

Voor maatschappelijke organisaties ligt hier een kans om in te spelen op de vragen van senioren; om al dan niet in samenwerking met private partijen, voorzieningen en diensten te ontwikkelen.

c. Gezondheid en zorg

Senioren kunnen ook langer gezond blijven door goede voeding en door veel te bewegen. De Gezondheidsraad⁵ geeft in haar advies aan dat er wat betreft preventie behoefte is aan voorlichting en aan een specifiek aanbod voor 55+-ers.

Allerlei ziektes die samenhangen met ouder worden, vergen specifieke behandelmethodes; daarvoor is veel onderzoek nodig. Logischerwijs zal de vraag naar zorg stijgen maar daarbij zal, volgens de Gezondheidsraad, het accent van de vraag verschuiven van genezen en verlengen van het leven naar zorg gericht op de kwaliteit van het leven. En ook hier weer is de constatering dat er aandacht moet zijn voor innovatieve, op behoud van zelfstandigheid gerichte voorzieningen en woonvormen in combinatie met zorg.

Dienstverlening, producten en voorzieningen op het terrein van wonen, welzijn en zorg worden vaak geïntegreerd en in combinatie aangeboden (zogenaamde WWZ-projecten), waarbij wonen wel vaak het vertrekpunt is. Dit heeft te maken met de doelstelling van dergelijke projecten: gericht op het zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen en functioneren en tegengaan van sociaal isolement. Op het terrein van zorg en welzijn hebben gemeenten met de invoering van de WMO een belangrijke verantwoordelijkheid. Dergelijke projecten lenen zich dan ook bij uitstek voor publiekprivate samenwerking. Dan kan het gaan om allerlei woon-zorg-arrangementen, om combinaties met allerlei technologische aanpassingen (domotica), of om arrangementen in combinatie met bijvoorbeeld een brede school of een multifunctionele accommodatie.

d. Werk en participatie

De SER⁶ constateert in haar advies aan de themacommissie Ouderenbeleid dat een toename van het aantal en het aandeel van senioren weliswaar lasten met zich mee brengt, zoals uitgaven aan collectieve voorzieningen en zorglasten. Maar het biedt ook kansen en mogelijkheden: toekomstige senioren zijn gezonder en actiever; zullen naar verwachting

---

⁵ Gezondheidsraad, 'vergrijzen met Ambitie', Den Haag, 2005.

⁶ Sociaal Economische Raad. Van alle leeftijden, een toekomstgericht ouderenbeleid op het terrein van werk, inkomen, pensioenen en zorg. Den Haag SER, 2005

langer in staat zijn om na hun pensionering maatschappelijk te participeren en een actieve bijdrage te leveren aan de samenleving. Lasten zijn op te vangen door verdere verbreding van het economische draagvlak voor de voorzieningen die voor senioren belangrijk zijn, door verhoging van de arbeidsparticipatie en door verhoging van de arbeidsproductiviteit. De raad is van mening dat er met name wat betreft verhoging van de arbeidsparticipatie nog het één en ander moet gebeuren om er voor te zorgen dat in principe mensen tot hun pensioengerechtigde leeftijd blijven werken. Te denken valt aan verhoging van het algemene kwalificatieniveau, stimuleren van een leven lang leren, scholing en reïntegratie van werkzoekenden en belemmeringen voor een grotere arbeidsdeelname (ook wat betreft omvang van het aantal uren) van vrouwen wegnemen.

Het NIZW⁷ constateert de trend dat, met het toenemen van de levensverwachting, mensen meer zelf vorm en inhoud aan hun leven willen geven. Men schetst een beeld van de ondernemende, nieuwsgierige senior die zo lang mogelijk verantwoordelijkheid wil nemen voor de eigen toekomst en die zich verbindt met mensen in zijn omgeving. Met name de groep senioren vanuit de protestgeneratie is in een eerdere levensfase zo gevormd en heeft nog veel potenties en energie om maatschappelijk actief te blijven, zowel in betaald werk als in vrijwilligerswerk. Om goed in te kunnen spelen op die trends doet het NIZW een aantal suggesties. Bedrijven kunnen een leeftijdsonafhankelijk HRM⁸-beleid ontwikkelen en ook in oudere werknemers investeren. Er zou de mogelijkheid moeten zijn voor een tweede carrièrebeleid, waarbij al dan niet in combinatie met educatie senioren zich kunnen ontwikkelen om lang gekoesterde wensen en ambities te realiseren. Senioren zouden toegang kunnen krijgen tot een soort ID-banen om een passende bijdrage te leveren aan maatschappelijke problemen. Daarbij hoeft het niet om betaalde arbeid alleen te gaan, ook vrijwilligerswerk kan deel uitmaken van een nieuw participatiestelsel voor senioren, bijvoorbeeld in de vorm van maatschappelijk ondernemerschap, voor-en-doorprojecten etc. Voor maatschappelijke organisaties ligt hier een kans bijvoorbeeld om gebruik te maken van het vrijwilligerspotentieel. Maar ook om, al dan niet in samenwerking met private partijen, een educatief aanbod te ontwikkelen.

3.2 Samenvatting en conclusies

Binnen de onderscheiden terreinen wordt aangegeven hoe er ingespeeld kan worden op de toename van het aantal en het aandeel van senioren in onze maatschappij. Benoemd zijn de terreinen wonen, welzijn, gezondheid en zorg en werk en participatie.

---

⁷ Overbeek, R. van en A. Schippers (red): Ouder worden we allemaal, trendstudies en toekomstdebatten over de vergrijzing in Nederland, NIZW, Utrecht, 2004.

⁸ Human Resource Management.

Als we deze terreinen verbinden met de conclusie dat senioren interessant zijn als consument en als producent, dan valt daar het volgende over op te merken.

Op het terrein van wonen, welzijn, zorg en gezondheid is de senior vooral interessant als consument van diensten en producten. Daarbij is er behoefte aan allerlei innovatieve ontwikkelingen op alle terreinen omdat het aantal senioren groeit en omdat deze groep steeds meer divers wordt wat betreft mate van zelfredzaamheid en leefstijl.

Op het terrein van arbeid en participatie is de senior vooral interessant als producent. Senioren blijven langer gezond en daardoor in staat een waardevolle bijdrage te leveren aan de maatschappij. Bovendien past dit bij de levensstijl van de jongere groep senioren. Om die kansen te benutten is voldoende facilitering nodig; bijvoorbeeld door investeringen in educatie, door een tweede carrière mogelijk te maken of door gebruik te maken van het vrijwilligerspotentieel van senioren.

Hiermee zijn de eerste twee onderzoeksvragen: 'wat wordt verstaan onder senioreneconomie' en 'welke terreinen worden hierin onderscheiden' beantwoord.

4 Initiatieven in Nederland en onze buurlanden

4.1 Inleiding

In Nederland is senioreneconomie een actueel item. Er zijn veel projecten en initiatieven gericht op allerlei aspecten rond senioreneconomie. Dit hoofdstuk geeft, zonder uitputtend te zijn, een aantal van die voorbeelden. Daarbij wordt de indeling in terreinen van hoofdstuk 3 gehanteerd.

Ook in andere provincies wordt aandacht besteed aan de groeiende groep senioren. De provincies Limburg en Utrecht zijn provincies die op geheel verschillende wijze actief zijn op dit beleidsterrein. Van hun beleid wordt een beschrijving gegeven.

Tenslotte wordt in dit hoofdstuk weergegeven hoe onze buurlanden omgaan met de groeiende groep senioren.

4.2 Initiatieven in Nederland

Wonen

- De Stichting SIR 55 is een initiatief van 50+-ers om het wonen en leven af te stemmen op de behoeften en wensen van aangesloten senioren en daarmee consumentgericht bouwen en ontwikkelen te stimuleren. De kernboodschap van SIR-55 is dat senioren zelf direct opdrachtgever zijn in de vormgeving van hun woning en woonomgeving. (www.sir55.nl)
- De initiatiefgroep seniorenstad is een samenwerkingsverband van onder andere stedenbouwkundige architecten, vastgoed organisaties, een bank, een woningbouwcorporatie en het ministerie van VROM die wil investeren in het realiseren van concrete woongebieden voor senioren. (www.seniorenstad.nl)
- Humanitas heeft een duidelijke filosofie rond levensloopbestendig wonen ontwikkeld en in de praktijk gebracht; met name in de Rijnmond. Uitgangspunt is dat de bewoner baas is in eigen huis; naar behoefte zelfs tot 100% zorg kan krijgen, maar dat teveel zorg erger is dan te weinig. Vanuit deze principes heeft Humanitas 'woningen voor het leven' ontwikkeld; levensloopbestendige woningen in levensloopbestendige complexen. In samenwerking met bewoners, gebruikers en organisaties worden diensten en producten ontwikkeld, die door zowel zorgvragers als door de overige bewoners kunnen worden gebruikt. (www.humanitas.nl)

Welzijn

- De JacobAcademie is een initiatief van een stichting Sint Jacob; een organisatie met verpleeg- en zorginstellingen in de regio Zuid-Kennemerland. De JacobAcademie verzorgt een breed aanbod van (educatieve) programma's (workshops, lezingen) voor 55+-ers in de regio. (www.sintjacob.nl)
- Levenskunst is een methodiek in de vorm van een gezelschapsspel om de kansen en mogelijkheden bij het ouder worden te verkennen. De methodiek is ontwikkeld door COSBO (www.cosbo.nl)
- Theatergroep Nocturne is een toneelgroep van ouderen die toneelvoorstellingen voor ouderen speelt (www.stichting-nocturne.nl)
- 50+net.nl is een 'virtuele ontmoetingsplaats' voor senioren, een website, opgezet door het NIGZ⁹ is samenwerking met de omroep MAX en bedoeld om het sociale netwerk van senioren uit te breiden. (www.50plusnet.nl)
- Hoger Onderwijs voor Ouderen - HOVO - biedt cursussen aan op universitair en HBO- (hoger beroepsonderwijs) niveau voor senioren boven de vijftig jaar. Het is bedoeld voor hen die een nieuw vakgebied willen ontdekken, hun oude hobby in de wetenschap willen oppakken of de nieuwste ontwikkelingen in hun eigen vakgebied willen leren kennen of bijhouden. Het is kortom bedoeld voor hen die hun nieuwsgierigheid naar kennis nog lang niet willen opgeven.

Gezondheid en Zorg

- Zorgcooperatie Hoogeloon is een initiatief van ouderen om zelf voorzieningen te organiseren die zelfstandig wonen van ouderen in een klein dorp mogelijk maken. (Hoogeloon telt ongeveer 2000 inwoners) (www.zorgcooperatie.nl)
- De Kenniscirkel Domotica voor Wonen en Zorg is een samenwerking tussen publieke en private organisaties en heeft 20 domoticastystemen ontwikkeld en beproefd waardoor mensen met een opname-indicatie toch thuis kunnen blijven wonen. (www.vilans.nl)

---

⁹ Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie

Arbeid en participatie

- Phusis is een organisatie gericht op de blijvende inzetbaarheid van 50-plussers op de veranderende arbeidsmarkt door middel van leer-werktrajecten. Phusis is een onderdeel van GITP (instituut voor toegepaste psychologie) (www.phusis.nl)
- Het Europese project LACE stelt zich ten doel de vrijwillige inzet van ouderen te verhogen door nieuwe vormen van volwassenenonderwijs te ontwikkelen en door te zoeken naar nieuwe vrijwilligersrollen voor ouderen. De achterliggende gedachte is dat de maatschappij zo beter zal kunnen profiteren van het human capital van ouderen. (www.npoe.nl)
- Waterlijn in Amersfoort is een project waarbij vrijwilligers van 50 jaar en ouder rondvaarten door de Amersfoortse grachten, singels en beken verzorgen. (www.amersfoort-rondvaarten.nl)
- De SESAM Academie is een project waarbij gepensioneerde managers uit het bedrijfsleven maatschappelijke organisaties ondersteunen op allerlei terreinen. (www.sesamacademie.nl)
- Gilde Nederland is de overkoepeling van lokale Gilden. Bij deze Gilden, verspreid over heel Nederland, dragen mensen van 50+ belangeloos hun kennis en ervaring over aan anderen. (www.gilde-nederland.nl)
- SeniorenVoor.....Uw gemeente? is een initiatief waarbij gemeenten, samen met een lokale organisatie, jaarlijks mensen van 62 uitnodigt voor een conferentie met workshops over vrijwilligerswerk, betaald werk en wijkgerichte activiteiten. Bedoeld om vraag bij aanbod te brengen (www.senia.nl)

Dit overzicht geeft slechts een beeld van de zeer diverse initiatieven; met zowel klein- als grootschalige voorbeelden; om zowel publiek, privaat, als publiek-privaat gefinancierde projecten.

De website van Zilveren Kracht geeft meer voorbeelden van initiatieven en projecten rond ouderen. Zilveren Kracht is een landelijk stimuleringsprogramma van Movisie en het Oranjefonds. (www.zilverenkracht.nl)

4.3 Voorbeelden van andere provincies

Elke provincie voert in min of meerdere mate beleid gericht op senioren. Limburg en Utrecht zijn twee voorbeelden van provincies die vanuit een geheel verschillende rol actief zijn op het terrein van senioreneconomie. Ter illustratie volgt een korte beschrijving van het beleid van deze provincies.

Limburg¹⁰

De provincie Limburg voert sinds 2005 een actief seniorenbeleid. Ingegeven door het feit dat Limburg voorop loopt wat betreft vergrijzing, maar dat het aantal overnachtingen door senioren achter bleef bij het landelijk gemiddelde zet de provincie stevig in om de kansen die 'de vergrijzingvoorsprong' biedt volop te benutten. Senioreneconomie ziet de provincie als één van de belangrijkste groeimarkten voor Limburg: de groep Senioren is groeiende en ze beschikken over een grote hoeveelheid vrije tijd. Bovendien is de koopkracht van deze groep in de loop der jaren toegenomen. De provincie heeft een tenderregeling in het leven geroepen om met name ondernemers te stimuleren om producten en diensten voor senioren te ontwikkelen en daarin te investeren. De provincie ziet mogelijkheden op drie terreinen:

- Toerisme: voorzieningen en diensten gericht op de 55+-ers, waarbij het vooral gaat om toegankelijkheid van voorzieningen en om preventief gezondheidstoerisme. Een aantal private partijen hebben het project 'Welness in Weelde' ontwikkeld. De ambitie is om het gebied op de kaart te zetten met een compleet aanbod van lifestyle- en wellness-arrangementen
- Zorg: dienstverleningsarrangementen en innovatieve hulpmiddelen voor senioren die meer zorg behoeven, zodat senioren optimaal kunnen genieten van zorgcomfort.
- Arbeid: de arbeidsparticipatie van senioren stimuleren om gebruik te maken van het vakmanschap en het arbeidspotentieel van senioren. De provincie co-financiert onder meer het ESF-Equal-project Senioriteit: 'het verschil creëert de toekomst'; een project wat als doelstelling heeft arbeidsparticipatie van senioren te stimuleren.

Provincie Utrecht

De provincie Utrecht heeft het initiatief genomen voor levensloopbestendige wijken in Utrecht. Dit is een voorbeeld van een samenwerkingsproject met publiek-private financiering. De provincie is gestart met 2 projecten om wijken levensloopbestendig te maken. Het gaat daarbij om een herstructureringswijk in de stad Utrecht en om het bouwen van een nieuwe wijk in Veenendaal.

Een levensloopbestendige wijk is volgens de provincie Utrecht 'een wijk die zo is toegerust dat mensen van alle leeftijden en van diverse leefstijlen er prettig kunnen wonen en leveren'. Dat betekent dat er voorzieningen en diensten zijn voor ontmoeting, voor zorg en welzijn, een brede school, veilige wandel- en fietspaden, een divers woonaanbod en dat dit alles toegankelijk is. Het realiseren van een dergelijke wijk vergt samenwerking tussen veel en diverse partijen: gemeenten, zorgaanbieders, projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties. De provincie Utrecht heeft als onafhankelijke partij in het traject het voortouw genomen om alle partijen om de tafel te krijgen (meer informatie over dit project op (www.lerenvannieuwwonen.nl)).

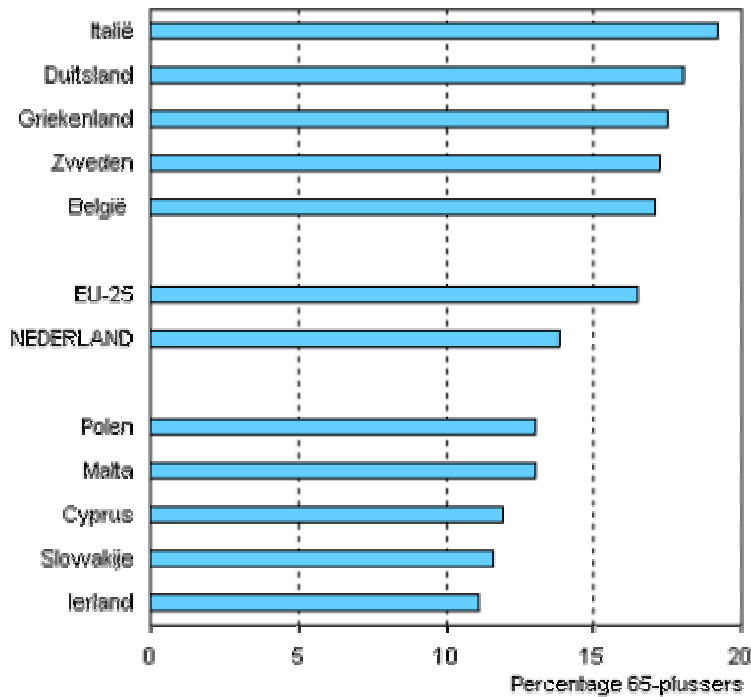
---

¹⁰ Provincie Limburg, Kaderstellende notitie Senioreneconomie, februari 2005.

4.4 Senioreneconomie in onze buurlanden

In Drenthe en Nederland is senioreneconomie een actueel item. Toch is Nederland één van de minst vergrijsde landen van de Europese Unie. Gemiddeld was in 2004 17% van de bevolking 65 jaar of ouder, terwijl dat in Nederland 14% was (zie figuur 4.1).

figuur 4.1. Vergrijzing in Europese landen

Bron: RIVM¹¹.

Landen met het grootste percentage 65-plussers zijn Italië met 19% en Duitsland en Griekenland met 18%. Van de vroegere EU-15 is Nederland na Ierland zelfs het minst vergrijsd. Ondanks deze cijfers blijken in andere West-Europese landen geen trends waar te nemen die samenhangen met senioreneconomie. In deze paragraaf worden enkele voorbeelden gegeven hoe onze (buur)landen België en Duitsland met de gevolgen van deze ontwikkeling omgaan en welke initiatieven zoal in deze landen worden genomen. De voorbeelden zijn niet volledig dekkend voor alle initiatieven die worden genomen maar zijn wel illustratief. Voordat hier naar wordt gekeken, wordt eerst kort aandacht besteed aan het Amerikaanse 'Sun City' concept; het eerste voorbeeld van een seniorenstad.

¹¹ www.rivm.nl

Sun Cities

Het meest bekende voorbeeld van een project onder de noemer van senioreneconomie is te vinden in de Verenigde Staten. Sun City is een seniorenstad waar alleen senioren mogen wonen. Ontwikkeld vanaf 1960 en inmiddels bewoond door ruim 40.000 mensen, wordt de stad in Amerika veelvuldig gekopieerd. In warme en zonnige gebieden zoals in Florida, maar ook steeds vaker in gematigde streken. De bewoners zijn vrijwel zonder uitzondering enthousiast, en het concept is al een tijd een succes in de VS.

De seniorensteden in de VS bieden zorg, maar vooral ook veel ruimte en vrije tijdsbesteding. Een soort "Zwitser-Leven-gevoel."

Uit onderzoek¹² blijkt dat de belangrijkste les van Sun City is dat ouderdom positief benaderd moet worden. "We moeten het niet zien als een periode van gebreken, maar een periode van mogelijkheden. En niet dat senioren de regie over hun leven wordt ontnomen. Integendeel, senioren bepalen zelf hoe zij van hun laatste deel van het leven willen genieten."

België

Afgeleid van Sun City is het plaatsje Messancy . Deze plaats is het eerste seniorendorp van de Benelux. Messancy is een exclusief dorp- midden in de Ardennen- waar je slechts mag wonen als je ouder bent dan vijftig jaar. Het heeft alle faciliteiten die senioren zich kunnen wensen en de rust die je van een seniorendorp kan verwachten. Maar of het initiatief navolging gaat krijgen is de grote vraag. De eerst bewoners lijken minder enthousiast dan de reclamefolder wil doen geloven¹³.

In **Duitsland** is er op landelijk niveau nog weinig aandacht voor ontwikkelingen rond senioreneconomie. Wel is er een aantal lokale initiatieven ontwikkeld en uitgewerkt. Een tweetal van deze initiatieven wordt hieronder beschreven.

- In Zuid-Duitsland in het plaatsje Liebenau is een initiatief ontwikkeld met de naam *Lebensraum*. Zelfredzaamheid, ontmoeting en de opbouw van een gemeenschap(je) staan centraal. Lebensraum zijn wooncomplexen van tussen de 12 en 80 wooneenheden waar jong en oud door elkaar wonen met als doel elkaar te helpen en van dienst te zijn. Het gaat om vrijwillige uitwisseling van diensten die variëren van koken voor elkaar, helpen bij boodschappen doen en schoonmaken tot aan oppassen op kinderen. Een professionele moderator zorgt voor de continuïteit en coördineert uitwisseling, ontmoetingen en voorkomt conflicten. Financiering is slim aangepakt. De grond waarop het complex staat heeft de gemeente geschonken. De woningen zijn in eigendom van de bewoners. Van de winst (en de rente) die gemaakt is bij de verkoop van de woningen, wordt de moderator betaald.

---

¹² www.journalism.fcj.hvu.nl

¹³ www.ilczorgvoorlater.com

- Seniorengenossenschaften

In o.a. het plaatsje Riedlingen draait een systeem waarbij mensen die deelnemen aan een bepaalde dienstenkring punten krijgen voor geleverde diensten aan andere deelnemers in de kring. Diensten kunnen heel divers zijn; eenvoudige huishoudelijke hulp, vervoer of advies bij bijvoorbeeld financiële zaken. De diensten zijn specifiek op senioren gericht. Ook hier houdt een moderator een oogje in het zeil. Van de 10.000 inwoners doen er 600 mee. Jaarlijks verbruiken en produceren ze 20.000 uren.

Conclusie

Nederland zit in de Europese achterhoede als het gaat om vergrijzing. In onze buurlanden Duitsland en België is het aandeel senioren een stuk groter.

In Nederland worden er op lokaal niveau verschillende initiatieven ontplooid. Deze zijn echter relatief gering in omvang. Op provinciaal niveau is met name Limburg -de provincie met het grootste aandeel senioren- actief op het gebied van senioreneconomie. In de landen om ons heen (Duitsland, België) zijn verschillende ideeën ontwikkeld en uitgevoerd. Toch ontstijgen ook deze initiatieven vrijwel nergens het lokale niveau.

5. Senioreneconomie en Drenthe

In vorige hoofdstukken zijn ontwikkelingen rond senioreneconomie in Nederland en het buitenland beschreven. Ook is aangegeven dat het aandeel senioren in Drenthe hoger ligt dan gemiddeld in Nederland (zie ook bijlage 1; groene en grijze druk).

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar een drietal aspecten van senioreneconomie.

In paragraaf 5.1 wordt ingegaan op het begrip 'drentenieren'. Vervolgens wordt gekeken welke initiatieven zoal in Drenthe zijn genomen. In de laatste paragraaf wordt de rol van de provincie beschreven.

5.1 Drentenieren

Drentenieren is het maatschappelijk verschijnsel dat kapitaalkrachtige senioren in Nederland na hun (vervroegde) pensionering uit de steden wegtrekken naar rustiger delen van het platteland. Senioreneconomie 'pur sang'. Het woord *drentenieren* is een samentrekking van Drenthe en rentenieren.

In de jaren '90 van de 20e eeuw kreeg de term *drentenieren* landelijke bekendheid.

Drentenieren zou voor een ontwrichting zorgen van de plattelandsgemeenten door de extra snelle vergrijzing en de cultuurverschillen tussen de oorspronkelijke bewoners en de nieuwe bewoners.

Vno-ncw¹⁴ heeft in 2006 onderzoek gedaan naar kansen van vergrijzing in Noord Nederland. Hieruit blijkt dat wooncomplexen die zich wat meer op (jongere) senioren richten, op maximaal 10% bewoners mogen rekenen van buiten de eigen regio, laat staan bewoners vanuit de Randstad. Het overgrote merendeel van de bewoners van deze complexen is afkomstig uit dezelfde stad of regio. De lage verhuisgeneigdheid¹⁵ van senioren is hiervan de oorzaak. Het merendeel van de senioren verhuist in de eigen regio, stad of zelfs wijk. De vertrouwdheid van de wijk en de familie- en vriendschapsrelaties zijn hiervoor de belangrijkste redenen. Ook gezien de afnemende gezondheid is dit vaak een voor de hand liggende keus: senioren blijven zo dichtbij mensen waar ze later beroep op willen doen. De trek naar andere regio's, die misschien op zichzelf heel aantrekkelijk kan zijn, wordt hierdoor sterk geremd. Zo blijkt dat een groot deel van de senioren, die van buiten Drenthe naar de provincie is verhuisd, afkomstig is uit (de stad) Groningen en dat de aantrekkingskracht van Drenthe op andere, verder gelegen delen beperkt is. Aldus het onderzoek van Vno-ncw.

---

¹⁴ Vno-ncw Noord, Profiteren van zorg en vergrijzing in Noord-Nederland.

¹⁵ Een overzicht van de Drentse bevolkingsontwikkeling, inclusief migratiesaldi, vindt u in bijlage 2.

5.2 Rol provincie Drenthe

De provincie Drenthe heeft in recent verleden verschillende initiatieven genomen die samenhangen met het paraplubegrip senioreneconomie. Hieronder volgt een opsomming van projecten of ontwikkelingen waarbij de provincie bij betrokken was of is.

- In 2005 en 2006 zijn werkbijeenkomsten geweest met als thema wonen-zorg-welzijn Drenthe¹⁶. Hierbij aangehaakt waren ondermeer brainstormsessies met statenleden over het werkatelier wonen.
- Door verschillende Drentse (politieke) partijen zijn ideeën ontwikkeld over de combinatie van wonen met zorg en welzijn¹⁷.
- Er zijn 'Grijs Goud symposia' georganiseerd. Tijdens drie symposia is ingegaan op de kansen en mogelijkheden die de senioreneconomie biedt op het gebied van recreatie, toerisme en wellness.
- Door gemeenten, corporaties, zorginstellingen en welzijns- en belangenorganisaties in Drenthe is een convenant ondertekend. Dit convenant hen verplicht ertoe om in drie regio's een integraal regionaal programma Wonen, Welzijn en Zorg te ontwikkelen.
- In opdracht van Gedeputeerde Staten van Drenthe is het onderzoek 'Leven en Wonen in Drenthe; 't kon minder'¹⁸ uitgevoerd. Uit dit onderzoek komt naar voren dat Drentse ouderen over veel woon- en leefaspecten, waaronder veel ouderenvoorzieningen, positief zijn. Zelfs positiever dan jongeren. Ook blijkt dat Drenthe goed scoort als provincie om in te wonen. Als rapportcijfer krijgt woonprovincie Drenthe van de senioren een 8,1. Rust, ruimte en de natuur vormen de top 3 van onderscheidende kwaliteiten van de woonprovincie Drenthe, volgens de Drentse senior.
- In de Regiovisie (een samenwerkingsverband tussen de provincies Groningen en Drenthe en 12 provincies) is aandacht voor de gevolgen van de vergrijzing in de regio. Daarom hebben de partners in kaart gebracht wat tot 2015 de lokale opgave voor wonen met zorg is. Tevens is een uitvoeringsprogramma van activiteiten en pilots opgesteld met daarin gezamenlijke oplossingen voor mogelijke knelpunten.
- In september 2007 is door de provincie de nota; "een half miljoen mensen; de Drentse welzijn, zorg, en wonen aanpak", gepresenteerd. De provincie geeft aan dat 'de senior' sterk gedifferentieerd is en om maatwerk vraagt.
In deze nota geeft de provincie verder aan dat ze zich de komende 4 jaar gaat inzetten op zes hoofdactiviteiten:
  1. Ondersteunen van de drie regioplatforms Welzijn, Zorg en Wonen
  2. Realiseren werkplaats WZW (waaronder de ontwikkeling van één digitale atlas WZW en het organiseren van minimaal drie themabijeenkomsten)

---

¹⁶ o.a. op 15 december 2005 en 2 februari 2006.

¹⁷ ondermeer 'Silverado', 'Davos van het Noorden', 'Cure and Care valley'.

¹⁸ Lange, 2006.

3. Versterken welzijnscomponent in woonplannen.
4. Start van minimaal 2 vernieuwende vormen van wonen met Zorg- en welzijndiensten.
5. Uitreiken van innovatieprijs voor meest vernieuwende welzijnszorgwoonproject.
6. Versterken van bestaand beleid.

5.3 Overige initiatieven in Drenthe

In Noord Nederland en daarbinnen in Drenthe worden op dit moment vanuit verschillende bedrijven, instellingen en overheden diverse initiatieven ontplooid, die inspelen op de economische kansen die de groeiende en veranderende vraag naar zorg biedt. Veel van deze initiatieven zijn lokaal en of regionaal van aard.

In deze paragraaf wordt een uiteenzetting gegeven van verschillende projecten die in Drenthe spelen. Gezien de enorme reikwijdte van het begrip senioreneconomie is de lijst niet volledig. Wel geeft het een goed inzicht welk soort verschillende projecten en activiteiten zoal binnen Drenthe zijn ontwikkeld en opgepakt. In de meeste gevallen wordt hierbij de senior als consument beschouwd.

ZorgInnovatie Netwerk voor Noord-Nederland

Het ZorgInnovatie Netwerk voor Noord-Nederland (ZINN) bestaat circa drie jaar en is een initiatief van een aantal kleine zelfstandige ondernemers. ZINN wil een netwerk zijn voor aanbieders, afnemers en verwante partijen in het speelveld van zorg, wonen en welzijn in Noord-Nederland en wil nieuwe activiteiten op het gebied van zorginnovatie realiseren. Het ZINN wil daarin een katalysatorfunctie vervullen en heeft als doel om Noord-Nederland een toonaangevende rol te laten spelen in de ontwikkeling van slimmere zorg en Noord-Nederland te positioneren als voortrekker in zorgvernieuwende initiatieven. Daarbij wordt onderscheid gemaakt naar een zestal clusters:

- Personal Health & Care Systems;
- Levensloopbestendig Wonen;
- Elektronisch Patiënten Dossier en Informatiebeveiliging;
- Medisch Technologische Innovaties;
- Logistiek, Inkoop- en Zorgprocessen;
- Scholen en opleiden in de vernieuwende zorg.

Op dit moment werkt het ZINN aan de ontwikkeling van diverse initiatieven binnen de verschillende clusters.

Zorgtoerisme Drenthe

In samenwerking met Toeristisch Recreatief Drenthe (TRD)¹⁹ heeft de Kamer van Koophandel Drenthe in 2005 onderzoek gedaan naar de kansen voor zorg, in combinatie met recreatie in deze provincie. Omdat het een brede sector betreft, is in het onderzoek gekozen voor een focus op reumapatiënten, waarvan er in Nederland 1,6 miljoen zijn.

Voor het onderzoek zijn er enquêtes verspreid onder reumapatiënten en -verenigingen. Ook zijn er interviews gehouden met zorgverzekeraars, een reumaverpleegkundige, recreatie-ondernemers en een kuur- en wellnesscentrum. Uit het onderzoek blijkt dat het recreatie-aanbod voor deze doelgroep nog zeer gering is en dat er veel vraag is naar zorg op maat. Drenthe is met haar rust, ruimte, stilte, natuur en een gezonde omgeving een aantrekkelijk recreatiegebied voor deze doelgroep. Samenwerking tussen diverse partijen (overheden, toeristische en recreatieve sector, zorgverzekeraars, ontwikkelaars, et cetera) is echter noodzakelijk om de (hoge) aanvangsinvesteringen in specifieke zorgvoorzieningen mogelijk te maken en zo deze nieuwe markt aan te boren. De Kamer van Koophandel Drenthe ziet in het aanbieden van allerlei zorgvoorzieningen een kansrijke impuls voor de Drentse economie en wil met dit onderzoek een basis leggen om meer toeristen en recreanten naar Drenthe te trekken.

Captains of care

Het initiatief Captains of care vormt een netwerk van bestuurders van ziekenhuizen en zorgorganisaties in Noord-Nederland. Gezamenlijk inventariseren zij de huidige en toekomstige zorgvraag van mensen in het Noorden om dit vervolgens door te vertalen naar nieuwe klantgerichte zorgproducten.

Zorg in het Noordelijke economisch beleid

In het economische beleid van Noord-Nederland wordt het belang van de commerciële zorgsector voor de Noordelijke economie onderkend, en is als zodanig tot een van de speerpuntsectoren in de Strategische agenda voor Noord-Nederland 2007-2013 (SNN, 2005) door de drie Noordelijke provincies benoemd. Daarbij is de focus gericht op het stimuleren van stuwende activiteiten binnen de zorgsector. Op dit moment wordt door het SNN onderzocht of en hoe aan dit thema concreet invulling gegeven kan worden. Daarnaast zijn in de strategische agenda voor Noord-Nederland een aantal speerpuntsectoren benoemd die een directe relatie hebben met zorg en economie in het Noorden. Het gaat hier om de sectoren life sciences, ICT-sector en toerisme.

De Sociaal Economische Adviesraad Noord-Nederland (SEAN) heeft het belang van de zorgsector voor de Noordelijke economie benadrukt. In 2004 presenteerde zij een viertal kansrijke clusters voor verdere economische ontwikkeling in Noord-Nederland. Een hiervan

---

¹⁹ www.kvk.nl/assets/Drenthe

is het cluster wonen, zorg en recreatie. SEAN wijst in haar advies nadrukkelijk op de toenemende druk op de arbeidsmarkt voor goed opgeleid zorgpersoneel, de toenemende vraag naar specialisatie en maatwerk in de zorg, de noodzaak van innovatie in de zorg en het belang van een goede afstemming van het woningbouwprogramma op veranderende woonwensen. Aansluitend op dit advies heeft het SEAN onderzoek laten uitvoeren naar de wijze waarop de ontwikkeling van een zorgcluster in het Noorden vorm zou kunnen krijgen. Resultaten van dit onderzoek zijn eind 2005 gepresenteerd en geven op hoofdlijnen een beeld van de mogelijkheden en randvoorwaarden voor het uitbouwen van het zorgcluster. Alle Noordelijke provincies hebben het thema ICT en Zorg opgenomen als speerpunt binnen hun actieprogramma's ter stimulering van innovatie.

5.4 Conclusie

Noord-Nederland en daarbinnen Drenthe kent al met al een flink scala aan initiatieven rondom senioren en economie. In deze projecten wordt de senior meestal als consument gezien en in mindere mate als producent. Ook zijn deze projecten veelal van onderop gerealiseerd en kleinschalig van karakter. Ook richten ze zich voornamelijk op innovatie en kennisontwikkeling en in veel mindere mate op het aantrekken van nieuwe economische activiteiten en werkgelegenheid naar het Noorden en het structureel versterken van het vestigingsklimaat (onderwijs, arbeidsmarkt, locaties, imago). Uit onderzoek blijkt dat er weldegelijk kansen liggen voor Drenthe. Op dit moment zijn er verder nauwelijks projecten op het schaalniveau van de gehele provincie of de regio Noord-Nederland en leveren weinig projecten een echte, structurele bijdrage aan het profiel van Drenthe en of Noord-Nederland als regio voor zorg en economie.

6. Senioren in Drenthe en hun tijdsbesteding.

6.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken is een verkennend beeld gegeven van senioreneconomie, wat er onder wordt verstaan, welke terreinen worden onderscheiden, welke initiatieven er in Nederland en in onze buurlanden ondernomen worden en wat er gebeurt op dit gebied in Drenthe. Dit beeld is besproken op 19 december 2007 met de klankbordgroep van de Statencommissie CW met als doel te komen tot een vervolgvraag.

Dit leidde tot de volgende onderzoeksvragen;

- hoe besteden senioren, die niet meer werken, hun vrije tijd; zijn ze hier tevreden mee en wat zouden ze eraan willen veranderen?
- hoe denken werkende senioren en mensen jonger dan 55 jaar hun vrije tijd te gaan besteden als ze met pensioen gaan?

Voor een antwoord op deze onderzoeksvragen is vervolgens een aantal vragen voorgelegd aan de leden van het Drents Panel²⁰. In dit hoofdstuk worden de resultaten hiervan gepresenteerd.

Allereerst wordt een beeld gegeven van de arbeidsparticipatie van de groep 55+; het percentage van hen dat een betaalde baan heeft. Ook wordt gekeken hoeveel procent van de senioren zonder betaald werk nog wel betaald werk had willen blijven doen.

Daarna wordt gekeken naar de vrije tijdsbesteding van niet-werkende senioren: de frequentie waarin ze verschillende activiteiten ondernemen, de tevredenheid met hun tijdsbesteding en waar ze meer tijd aan zouden willen besteden. Daarbij zal gekeken worden of er verschil is tussen verschillende leeftijdscategorieën, opleiding en de zelfredzaamheid. Ook wordt een vergelijking gemaakt met werkende senioren en mensen jonger dan 55 jaar.

6.2 Uitkomsten van het Drents Panel

Arbeidsparticipatie senioren

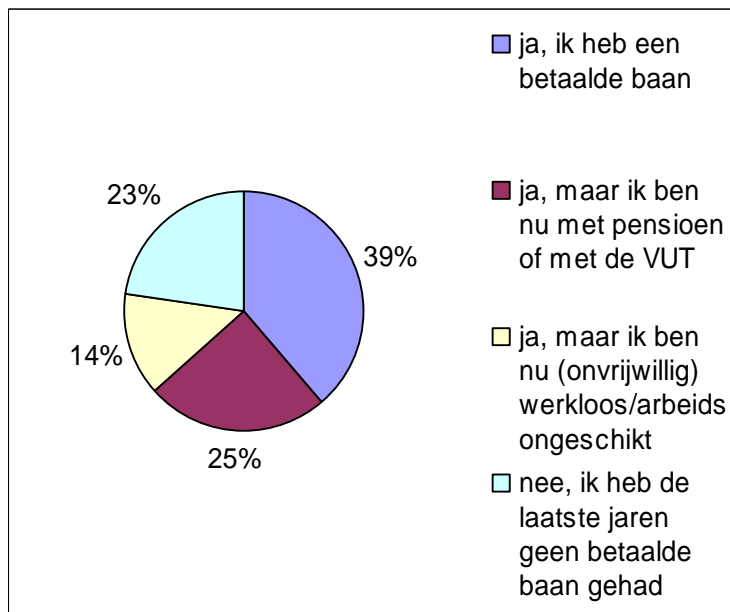
Het al dan niet hebben van een betaalde baan is in dit kader vooral relevant voor de groep senioren tussen de 55 en 65 jaar.

Figuur 6.1 geeft een beeld van de arbeidsparticipatie van deze groep.

---

²⁰ Zie bijlage 3 voor meer informatie over de groep respondenten

figuur 6.1 De arbeidsparticipatie van de groep senioren van 55 t/m 64 jaar (n=393)

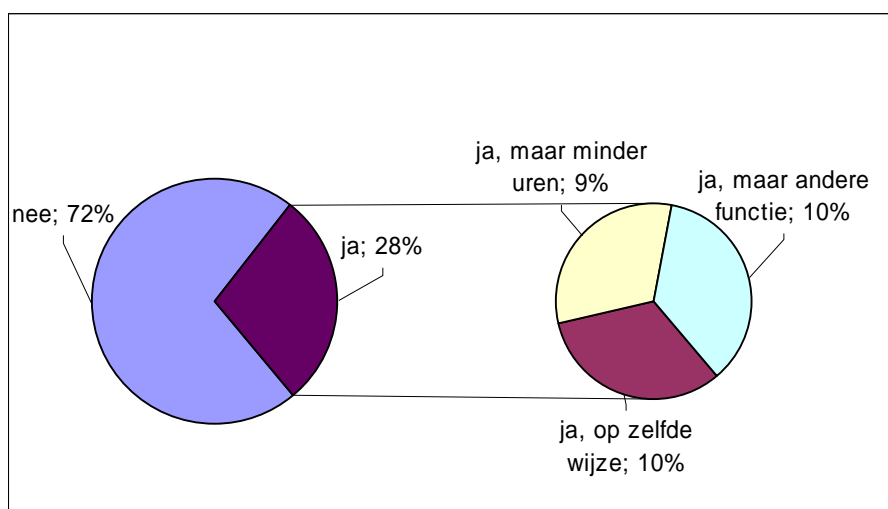

Figuur 6.1 laat zien dat 39% van de respondenten van 55 t/m 64 jaar nog een betaalde baan heeft. Een kwart van de groep senioren is met pensioen/vut. 14 Procent is (onvrijwillig) werkloos of arbeidsongeschikt. De 23% die de laatste jaren geen betaalde baan heeft gehad, bestaat vrijwel volledig uit vrouwen.

Doorwerkmogelijkheden.

De groep gepensioneerden/vutters van 55 t/m 64 jaar is gevraagd of ze langer hadden willen doorwerken als die mogelijkheid er was.

figuur 6.2 Aandeel vuttende 55 t/m 64 jarigen dat langer had willen doorwerken (n=109)

Uit figuur 6.2 valt op te maken dat in totaal 28% van de senioren die nu niet meer werken, (onder bepaalde voorwaarden) wel langer had willen doorwerken. Ongeveer tweederde deel van deze groep zou dat graag doen in combinatie met minder uren of een andere functie. Door de 28% vutters, die hadden willen doorwerken, wordt niet meer aan vrijwilligerswerk gedaan dan door anderen. Ook zien zij vrijwilligerswerk niet als vervanging van een betaalde baan. De vraag over langer doorwerken is ook gesteld aan 65-plussers. Bij deze groep was de animo om aansluitend op hun vut/pensioen door te werken een stuk lager. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat -in tegenstelling tot de groep 55-65 jarigen die niet meer werken- van de groep 65-plussers al veel mensen hebben doorgewerkt tot hun 65^e.

De vrijetijdsbesteding

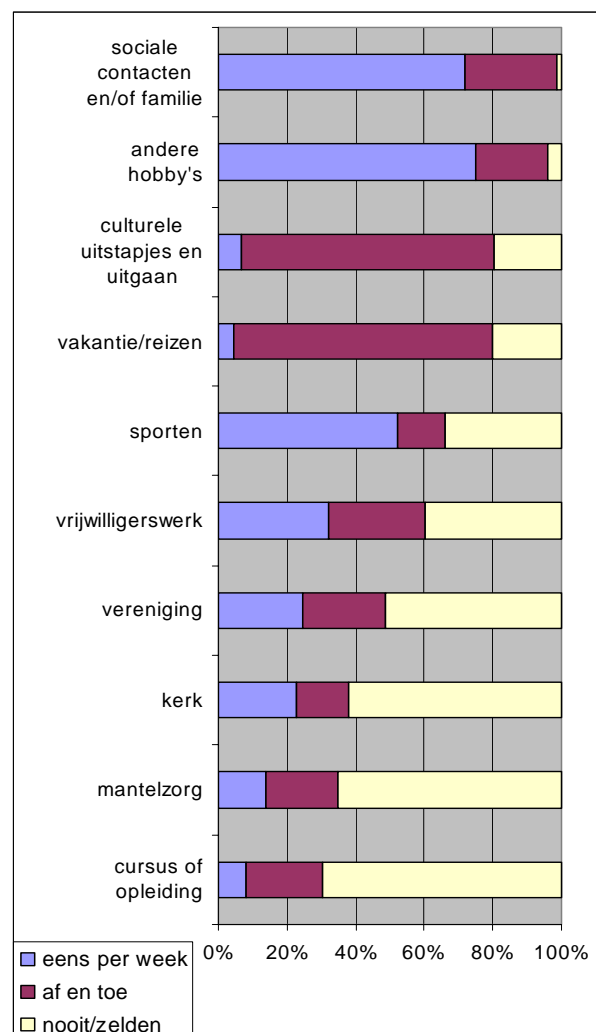
De groep 55+ zonder betaalde baan, is gevraagd van een lijst van activiteiten aan te geven hoe vaak ze hier tijd aan besteden.

Figuur 6.3 geeft een beeld van de frequentie van de vrijetijdsbesteding van deze groep.

figuur 6.3 Frequentie van vrijetijdsactiviteiten van senioren zonder betaalde baan (n=654)

Figuur 6.3 geeft weer dat het vaakst tijd wordt besteed aan sociale contacten en (andere) hobby's²¹. Drie van de vier senioren zonder betaalde baan besteden hier wekelijks tijd aan. Niet wekelijks, maar wel af en toe gaan 3 van de 4 senioren uit of maken ze culturele uitstapjes. Met dezelfde frequentie gaat men reizen of op vakantie. Niet wekelijks, maar wel af en toe gaan 3 van de 4 senioren uit of maken ze culturele uitstapjes. Met dezelfde frequentie gaat men reizen of op vakantie. Niet veel senioren besteden tijd aan cursus of opleiding; 7 op de 10 besteden hier zelden of nooit tijd aan. Ook aan mantelzorg en aan de kerk besteedt meer dan 60% van de senioren vrijwel nooit tijd.

Uit nadere analyse blijkt dat meedoen aan activiteiten en de frequentie daarvan samenhangt met de leeftijd.

²¹ Hieronder vallen alle hobby's die niet in de lijst van activiteiten staan.

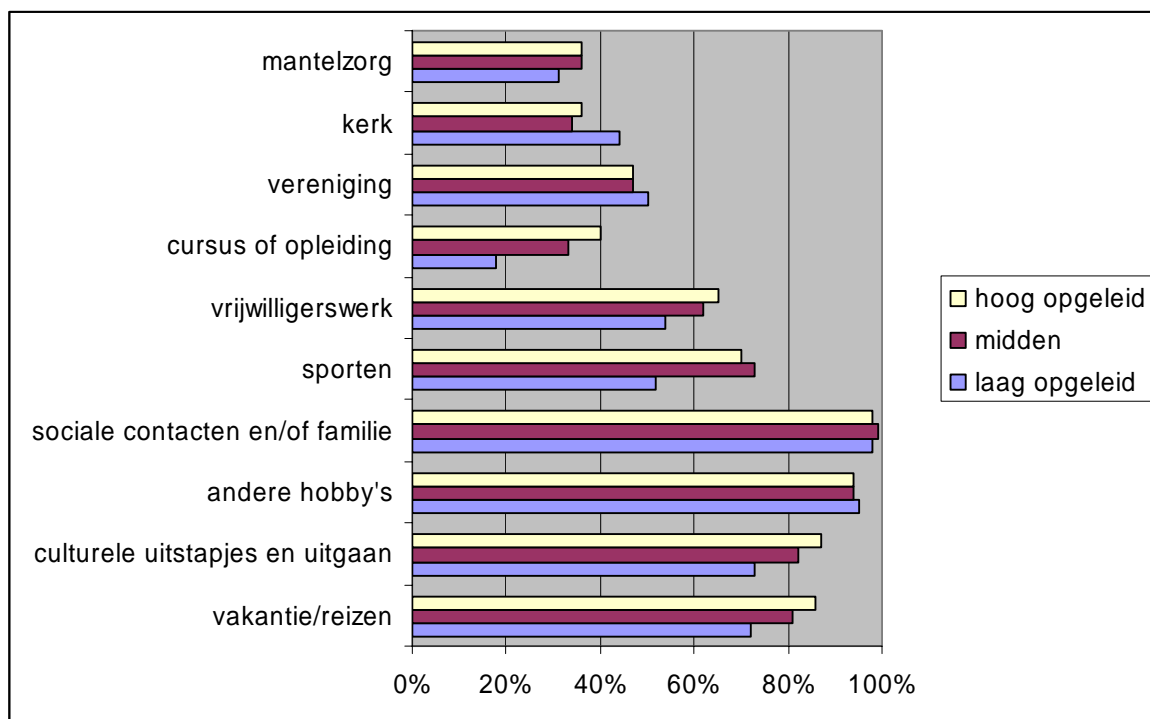
Met name sporten en mantelzorg worden door jonge senioren (55 t/m 64) vaker gedaan dan door oudere senioren.

Daarentegen gaan oudere senioren vaker naar de kerk. Voor de overige activiteiten is er geen significant verschil in frequentie wat betreft leeftijd.

Uit de analyse blijkt ook opleidingsniveau samen te hangen met de frequentie van meedoen aan activiteiten.

De volgende figuur geeft per activiteit weer welk deel van de senioren tijd²² besteedt aan deze activiteit. Hierbij is een uitsplitsing gemaakt naar opleidingsniveau.

figuur 6.4 Aandeel senioren dat (regelmatig) tijd besteedt aan activiteit, naar opleidingsniveau (n=654)

Uit figuur 6.4 valt op te maken dat senioren met een hoog en gemiddeld opleidingsniveau aanmerkelijk vaker meedoen aan activiteiten als sport, cursus of opleiding of culturele uitstapjes en uitgaan.

In eerder onderzoek²³ is al geconcludeerd dat dit verschil tussen opleidingsniveau en cultuurparticipatie in Drenthe ook voor niet-senioren opgaat.

²² Hierbij zijn de antwoordcategorieën 'af en toe' en 'eens per week of vaker' bij elkaar opgeteld.

²³ O.a. Lange, 2006,. Van houseparty tot klompdans.

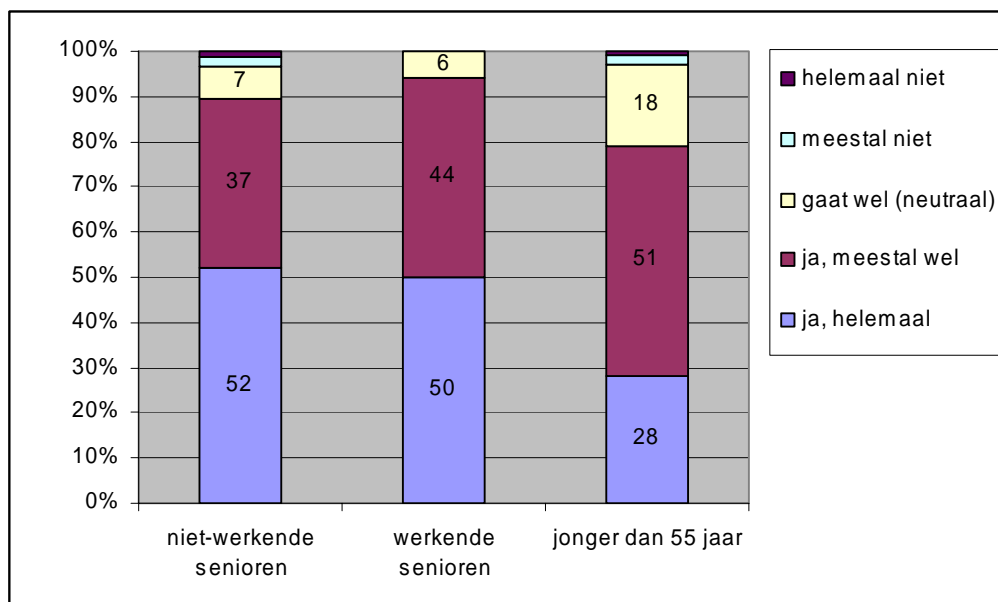
De tevredenheid over de tijdsbesteding.

Van de senioren, die niet meer werken, is negen van de tien 'helemaal tevreden' (52%) of 'meestal wel tevreden' (37%) over zijn of haar tijdsbesteding. Slechts 3% is niet of meestal niet tevreden, 7% geeft een neutraal antwoord ('gaat wel').

De overige respondenten -dit zijn de niet-senioren (<55 jaar) en de senioren met een betaalde baan- is eveneens gevraagd of zij tevreden zijn over hun vrijetijdsbesteding.

In de volgende figuur zijn hun antwoorden vergeleken met de uitgewerkte senioren en met respondenten tot 55 jaar.

figuur 6.5   Tevredenheid met vrijetijdsbesteding, naar leeftijdscategorie en werksituatie (n=1628)

Figuur 6.5 laat zien dat senioren in het algemeen positiever over hun tijdsbesteding zijn dan niet-senioren. Werkende senioren zijn zelfs nog iets positiever dan niet-werkende senioren. Van de respondenten jonger dan 55 jaar is ruim 20 procent gematigd tevreden of ontevreden over de besteding van hun vrije tijd. Uit nadere analyse van de groep niet-senioren blijkt dat er weinig verschil in tevredenheid is tussen de jongeren van 12 tot 30 jaar en de groep 30 tot 50 jaar.

Verlanglijstje met activiteiten.

Ondanks dat vrijwel iedereen positief van de niet-werkende 55+-ers positief is over zijn/haar tijdsbesteding, wil toch nog 73% van de niet-werkende senioren aan één of meerdere activiteiten graag meer tijd besteden.

27 Procent behoeft geen verandering in zijn of haar tijdsbesteding.

In tabel 6.1 is in volgorde van populariteit een overzicht gegeven van de activiteiten waaraan zij graag meer tijd willen besteden. Ook aan de overige respondenten (jonger dan 55 jaar en de werkende senioren) is de vraag gesteld waaraan ze meer tijd willen besteden als ze in het hypothetische geval volgende maand met pensioen gaan.

Tabel 6.1 Activiteiten waaraan men graag meer tijd wil besteden

activiteit	niet-werkende senioren (n=662)	overige respondenten ²⁴ (n=966)
vakantie/reizen	34%	70%
culturele uitstapjes/uitgaan	32%	51%
andere hobby's (dan genoemd)	22%	50%
sociale contacten en/of familie	19%	49%
vrijwilligerswerk	8%	29%
sporten	7%	35%
cursus of opleiding	6%	16%
vereniging	5%	9%
kerk	2%	7%
werken (betaalde baan)	2%	n.v.t.
mantelzorg	2%	5%
nog iets anders	5%	13%
<i>geen enkele activiteit</i>	27%	2%

Tabel 6.1 laat zien dat meer vakantie/reizen bovenaan het wensenlijstje staat van zowel de niet-werkende senioren (34% wil meer reizen) als de overige groep respondenten (70%). Opvallend is dat niet alleen de populairste activiteit gelijk is, ook de complete volgorde van de gewenste activiteiten tussen beide groepen respondenten is identiek.

Na 'meer vakantie', staan culturele uitstapjes/uitgaan' op de tweede plaats vóór 'overige hobby's'.

Werkende senioren en jongeren (tot 55 jaar) hebben nog veel wensen voor na hun pensioen. Het aantal gewenste activiteiten ligt logischerwijs hoger dan bij de niet-werkende senioren die mogelijk hun activiteitenpatroon hebben aangepast. Leeftijd is dus niet zozeer van bepalend belang voor het soort vrijetijdsbesteding waaraan men graag meer tijd zou willen besteden. Deze kleine verschillen komen ook naar voren bij nadere analyses. Over het algemeen bestaan er slechts kleine verschillen in behoefte tussen diverse leeftijdsgroepen. Ook uit nadere analyses blijken er over het algemeen slechts kleine verschillen in behoefte te bestaan tussen diverse leeftijdsgroepen. Ook het aantal activiteiten waaraan graag meer tijd wordt besteed, komt overeen. Gemiddeld en modaal²⁵ zijn er per persoon zo'n drie activiteiten waaraan men graag meer tijd wil besteden als die tijd er ook daadwerkelijk was.

²⁴ Dit zijn de respondenten jonger dan 55 jaar en de 55+ers die nog werken.

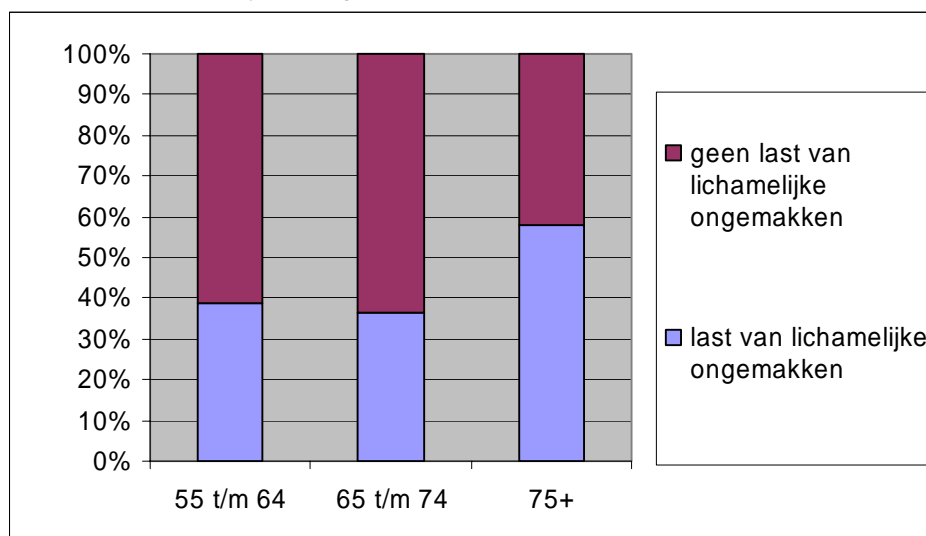
²⁵ Het aantal gewenste activiteiten waaraan men meer tijd wil besteden.

Tenslotte blijkt uit de nadere analyse dat hogere opgeleiden meer tijd willen besteden aan opleiding.

Lichamelijke beperkingen

In deze paragraaf wordt gekeken of lichamelijke beperkingen -die per slot van rekening met de jaren komen- senioren belemmeren in het uitvoeren van activiteiten. In figuur 6.6 wordt het percentage senioren dat door ziekte of lichamenlijk ongemak wordt belemmerd in zijn/haar activiteiten weergegeven.

figuur 6.6 Niet werkende senioren en lichamelijke ongemakken of ziekte, naar leeftijdscategorie (n=651)

In totaal wordt 42% van de senioren zonder betaalde baan belemmerd in wat hij/zij eigenlijk zou willen doen.

In eerste instantie lijkt het opmerkelijk dat de groep 65 t/m 74 jaar iets minder belemmerd wordt door lichamelijke ongemakken dan de jongere groep. (zie figuur 6.6). Een mogelijke verklaring voor dit verschil lijkt dat de groep 55 t/m 64 die niet meer betaald werkt, voor een deel gestopt is met werken door ziekte en/of lichamelijke beperkingen. Uit nadere analyse blijkt dat vanaf circa 75 jaar een sterke omslag plaatsvindt in het aantal personen dat wordt belemmerd in zijn/haar activiteiten.

Wat betreft de deelname aan activiteiten blijkt dat senioren die last hebben van ziekte en lichamenlijk ongemak significant minder vaak reizen en sporten. Voor andere activiteiten gaat deze relatie niet op.

6.3 Conclusies

De arbeidsparticipatie van de groep 55+ers is 39%. Dit percentage had mogelijk hoger kunnen zijn wanneer aan de huidige groep vutters de mogelijkheid was geboden om onder bepaalde voorwaarden door te werken. Tussen de 25 en 30 procent van de huidige vutters geeft aan van een mogelijk aanbod wel gebruik te willen maken. Absoluut gezien gaat dit om een groot aantal.

'Uitgewerkte'-senioren zijn over het algemeen heel tevreden met hun (vrije)tijdsbesteding. Toch lijkt dit weinig te maken te hebben met het al dan niet hebben van een betaalde baan. Senioren met een betaalde baan zijn zelfs iets meer tevreden met hun vrijetijdsbesteding. En beide groepen senioren zijn relatief gezien een stuk vaker tevreden dan hun jongere provinciegenoten.

De meeste tijd besteden senioren zonder een betaalde baan aan hobby's en aan sociale contacten. Veel senioren gaan af en toe op reis en maken uitstapjes of gaan uit. Aan cursussen wordt weinig tijd besteed.

De vrijetijdsbesteding hangt samen met de opleiding van de senioren. Senioren met een hoog of gemiddeld opleidingsniveau gaan aanmerkelijk frequenter sporten, volgen een cursus of opleiding of gaan uit.

Als senioren belemmerd worden door lichamelijke ongemakken of ziekte sporten ze minder vaak en gaan ze minder vaak op reis. Aan overige activiteiten nemen ze niet minder deel.

Een laatste conclusie is dat alle bevroegde Drenten, ongeacht hun leeftijd en dagbesteding, een vergelijkbaar verlanglijstje hebben. Voor alle onderscheiden groepen geldt dat meer tijd besteden aan vakantie, reizen en uitgaan bovenaan het verlanglijstje staat. Ook meer tijd voor hobby's en sociale contacten staan op het verlanglijstje. Circa 30% van de huidige groep personen jonger dan 55 jaar wil meer tijd gaan besteden aan vrijwilligerswerk.

Literatuurlijst

- Themacommissie Ouderenbeleid. Rapport themacommissie ouderenbeleid nr. 5. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, 29 549.
- VWS, Ouderenbeleid in het perspectief van de vergrijzing, Den Haag, 2005.
- VROM-raad, Oude bomen? Advies over ouderenbeleid en wonen – Den Haag: VROM-raad 2005.
- Gezondheidsraad, 'vergrijzen met Ambitie', Den Haag, 2005.
- Sociaal Economische Raad. Van alle leeftijden, een toekomstgericht ouderenbeleid op het terrein van werk, inkomen, pensioenen en zorg. Den Haag SER, 2005
- Overbeek, R. van en A. Schippers (red): Ouder worden we allemaal, trendstudies en toekomstdebatten over de vergrijzing in Nederland, NIZW, Utrecht, 2004.
- Provincie Limburg, Kaderstellende notitie Senioreneconomie, februari 2005.
- Vno-ncw Noord, Profiteren van zorg en vergrijzing in Noord-Nederland; een strategisch advies, maart 2006.
- Lange, 2006. Leven en Wonen in Drenthe. Onderzoeksbureau CWZ, Provincie Drenthe.
- Drenthe in Cijfers 2006. Provincie Drenthe.
- DVHN, Leven van veel jonge 65-plussers minder florissant dan gedacht, 15-11-2007
- Provincie Drenthe, Een half miljoen mensen; de Drentse welzijn, zorg en wonen aanpak, september 2007
- College Bouw ziekenhuisvoorzieningen, signaleringsrapport, zorg en welzijn voor ouderen in andere Europese landen, januari 2003
- Movisie, Zilveren kracht; mobiliseren van mensen met levenservaring, 2007.
- Companen, Pilot Wonen met zorg: Regiorapport, maart 2007.

Geraadpleegde websites:

- CBS/Statline
- www.ilczorgvoorlater.com
- www.rivm.nl
- www.journalism.fcj.hvu.nl

- www.kvk.nl/assets/Drenthe
- www.utrecht.nl
- www.limburg.nl
- www.aal169.org
- www.trendbureau.nl

BIJLAGEN

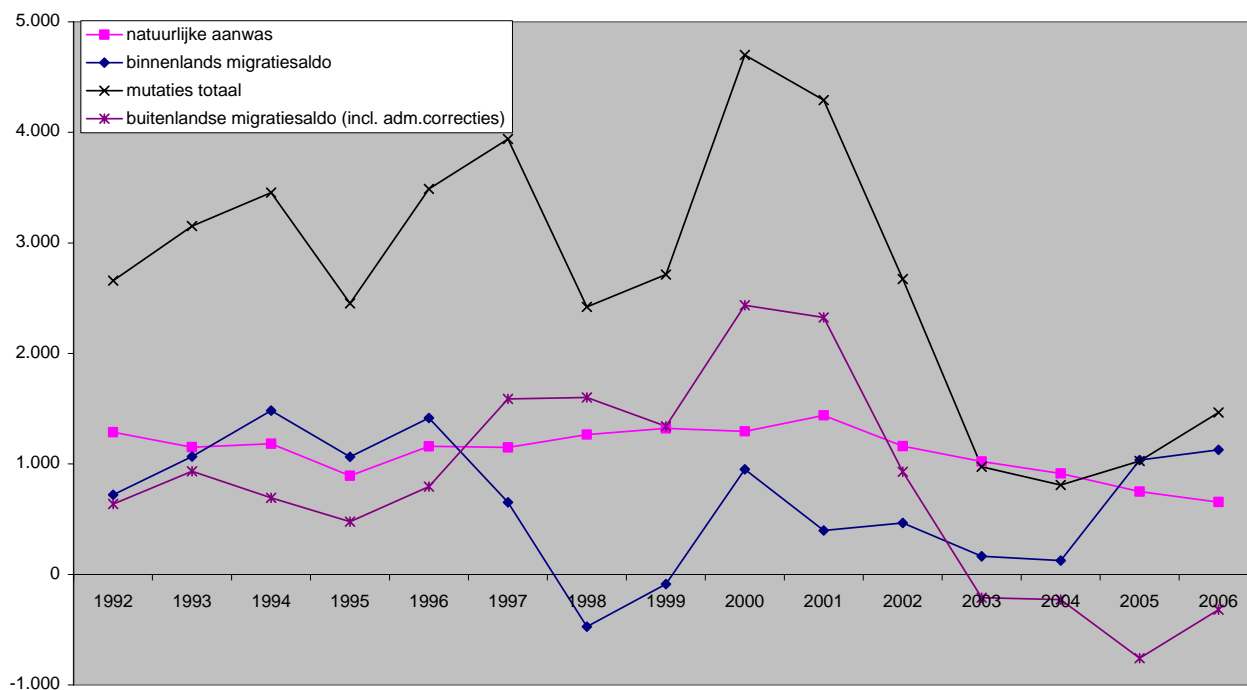
Bijlage 1. Groene en grijze druk bevolking Drentse gemeenten, 2003-2007

gemeenten	Demografische druk								
	totale druk			grijze druk			groene druk		
	2003	2005	2007	2003	2005	2007	2003	2005	2007
Aa en Hunze	67,0	68,5	69,2	27,8	29,3	29,9	39,2	39,2	39,3
Assen	65,2	65,7	66,2	22,8	23,2	23,6	42,3	42,5	42,6
Borger-Odoorn	65,3	65,8	66,8	25,0	25,8	27,5	40,3	39,9	39,3
Coevorden	68,0	68,5	68,6	26,7	28,1	29,0	41,3	40,4	39,6
Emmen	64,7	65,9	66,1	25,5	26,4	27,4	39,2	39,4	38,7
Hoogeveen	68,9	68,4	68,0	26,1	26,5	26,9	42,8	41,9	41,1
Meppel	63,4	63,5	64,5	22,8	23,6	24,2	40,6	39,9	40,3
Midden-Drenthe	67,9	68,4	68,5	25,3	26,2	26,8	42,6	42,2	41,6
Noordenveld	68,2	71,1	74,6	27,2	30,1	33,1	40,9	40,9	41,5
Tynaarlo	75,8	76,6	77,6	31,9	32,9	34,6	43,8	43,8	43,0
Westerveld	73,7	74,7	75,1	33,4	34,5	36,0	40,3	40,1	39,1
De Wolden	72,4	73,7	74,7	27,5	28,9	30,4	44,9	44,8	44,2
Drenthe	67,4	68,2	68,8	26,2	27,1	28,1	41,3	41,1	40,7
Nederland	61,9	62,6	63,0	22,2	22,8	23,6	39,7	39,8	39,4

Bron: Drenthe in Cijfers 2006, Provincie Drenthe.

Bijlage 2 Ontwikkeling Drentse bevolking 1992-2006

Bron: CBS

Bijlage 3   Responsoverzicht

Uitsplitsingen responsoverzicht

Achtergrondkenmerk	respons, absoluut	respons, procentueel
<i>leeftijd</i>		
12 t/m 29 jr.	203	12%
30 t/m 49 jr.	460	28%
50 t/m 64 jr.	525	32%
65+	462	28%
<i>geslacht</i>		
man	829	49,6%
vrouw	843	50,4%
<i>regio</i>		
midden Drenthe	447	27%
zuidoost Drenthe	530	32%
zuidwest Drenthe	464	28%
noord Drenthe	233	14%
<i>opleidingsniveau</i>		
laag opgeleid	379	23%
gemiddeld	817	49%
hoog opgeleid	459	28%
TOTAAL	1674²⁶	100%

In totaal hebben 1674 respondenten de vragenlijst volledig en correct ingevuld. De door ons a-select gekozen deelnemers konden op twee manieren meedoen. Schriftelijk via de post of via internet. Met name ouderen en laag opgeleiden maken nog veelvuldig gebruik van de schriftelijke methode. Met behulp van 1674 respondenten kan een prima beeld worden geschetst van de mening van de ‘gemiddelde Drent’. Dit geschetste beeld is echter niet genoeg om een representatief beeld te geven²⁷. Om deze reden wordt gebruik gemaakt van correctiefactoren. Deze correctie is toegepast op de drie meest belangrijke achtergrondkenmerken. Deze variabelen zijn de ‘verhouding man/vrouw’, ‘leeftijd’ en de ‘woongemeente van de respondenten’. Op deze manier zijn de Drentse panelresultaten wel representatief voor een gemiddeld Drents cijfer. Uiteraard blijft het ook mogelijk om analyses op doelgroepniveau te presenteren.

²⁶ Doordat van een klein aantal respondenten één achtergrondgegeven ontbreekt, komen de optellingen niet exact uit op 1674.

²⁷ Zie bijlage 4 voor meer informatie over de representativiteit van de onderzoeksgroep.

Bijlage 4   Nauwkeurigheid, betrouwbaarheid en representativiteit van de gegevens

Bij steekproefonderzoek wordt vaak gebruik gemaakt van *betrouwbaarheidsintervallen* in combinatie met *nauwkeurigheidsmarges*. Wat betekenen deze termen?

Nauwkeurigheid:

Elke steekproef geeft afwijkingen ten opzichte van de werkelijkheid. Dat wil zeggen dat als uit ons onderzoek onder 1674 Drenten blijkt dat bijvoorbeeld 90% Drenthe een mooie provincie vindt, het percentage in werkelijkheid (als alle Drenten ondervraagd zou worden) tussen de 88,6% en 91,4% ligt. Dit is de (on)nauwkeurigheidsmarge. Door het grote aantal respondenten is in ons onderzoek de nauwkeurigheid hoog.

Betrouwbaarheid:

In onderzoek worden de marges over het algemeen berekend op 95%-betrouwbaarheidsniveau. Dit houdt in dat een onderzoeksuitkomst in 19 van de 20 gevallen conform de realiteit is. Dat zegt dus niet iets over de nauwkeurigheid op zich, alleen over de mate van betrouwbaarheid. In ons geval zou dit betekenen: met een betrouwbaarheid van 95% kunnen we zeggen dat het gevonden percentage van 90% in werkelijkheid tussen 88,4% en 91,6% ligt. In dit onderzoek wordt door het grote aantal deelnemers zelfs gewerkt met een nog hogere betrouwbaarheid, namelijk 98%.

Een illustratief voorbeeld van een nauwkeurige maar onbetrouwbare uitspraak: "morgenmiddag wordt het 6 graden". Een voorbeeld van een onnauwkeurige, maar betrouwbare uitspraak: "morgen wordt het tussen de -10 en +20 graden".

Representativiteit

Bij het bepalen van de representativiteit beoordeel je de groep respondenten niet zozeer op omvang (zoals bij de betrouwbaarheid) maar op samenstelling. Om de verdeling binnen de groep respondenten hetzelfde te maken als de werkelijke verdeling binnen de populatie, hebben we wegingsfactoren berekend. Hierin hebben we de leeftijd, het geslacht en de gemeente waarin de respondent woont meegenomen. Door het hanteren van correctiefactoren tellen de antwoorden van groepen personen die ondervertegenwoordigd zijn, zwaarder dan die van groepen die oververtegenwoordigd zijn. Door deze herweging zijn de resultaten zoals we die gemeten hebben bij de groep respondenten, representatief voor de totale populatie. Dit betekent dat de resultaten in dit rapport de mening weergeven van de totale Drentse bevolking vanaf 12 jaar.

Daarnaast kent het Drents Panel nog een aantal andere maatregelen die de representativiteit bevorderen:

- Doordat burgers zich niet zelf kunnen aanmelden als deelnemer van het Drents Panel maar a-select door ons zijn benaderd, wordt de representativiteit sterk vergroot.
- Burgers kunnen schriftelijk maar ook via internet deelnemen aan het Drents Panel. Dit zorgt er voor dat de deelname onder alle bevolkingsgroepen hoog is.
- Deelnemers krijgen geen financiële vergoeding voor deelname aan het Drents Panel. Dit komt de deelname en de kwaliteit van het panel en de antwoorden ten goede.